

ПЪТЯТ НА И ПЪТЯТ КЪМ „ИЗГУБЕНОТО ДЕТЕ“
В ПОВЕСТИТЕ ТУРСКИ ПАША И НЕДА
НА ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ

Ивана Витанова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

THE ROAD OF AND THE ROAD TO ‘THE LOST
CHILD’ IN LYUBEN KARAVELOV’S NOVELS
TURSKI PASHA (TURKISH PASHA) AND NEDA

Ivana Vitanova
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

The author of this paper refers to Nikolai Aretov’s thesis in an attempt to prove that the plot about “the lost child” has a strong domination in a variety of literary works, but the main focus is on two of Lyuben Karavelov’s novels, *A Turkish Pasha* and *Neda*. In one of his monographs, Aretov insists that in the literature from the period of the Bulgarian Revival there are a very few examples of literary works where the main focus of the plot is on abducted kids. “The lost child” is a metaphor implying different meanings which give us the opportunity to interpret it in a variety of ways. The loss of children is analysed both in its literal and in its figurative meaning. The use of two different prepositions helps in expanding the level of interpretation.

Keywords: Bulgarian Revival, Lyuben Karavelov, novels, metaphor, lost child, road

Темата на настоящото изследване не е подробно представена в критическата литература, посветена на Възраждането. Отделни нейни аспекти са коментирани в книгата „Национална митология и национална литература. Сюжети, изграждащи българската национална идентичност в словесността от XVIII и XIX век“ на Николай Аретов (Аретов/Aretov 2006: 62 – 63). Във връзка с теоретизацията на възрожденската национална митология, мислена като важен комплекс от разкази, които носят същностно познание, авторът типологизира „етногенетични сюжети“. Определя ги като: „повествования за похищения (на жени, на деца, на вяра, на книги и други ценности)“ (почерн. е мое – И. В.) (Аретов/Aretov 2006: 63 – 64).

Н. Аретов структурира и схема на подобни повествования, като приема, че тя е универсална за всички сюжети. Последователността на неговата схема е следната: „българите притежават нещо изключително ценно – Другите го похищават – българите полагат усилия (успешни или не) да го спасят“ (Аретов/Aretov 2006: 63 – 64). Нещото, което бива похитено, отбелязва авторът, може да е жена или девойка, също християнската вяра, стари книги или други ценни предмети; като „по-слаб вариант на българска почва може да се открие и универсалният мит за похитеното дете, който присъства в сюжетите, свързани с така наречената „кръвна клетва“¹ (Аретов/Aretov 2006: 226).

Позоваваме се на така систематизираната представа, за да покажем по-нататък в изложението, че „похитеното дете“ не е периферна тема за Възраждането, както твърди Н. Аретов, и че предложената структурна схема невинаги е валидна в повествованията, свързани с коментиранията тема, тъкмо в тази ѝ последователност, тъкмо в тази нейна цялостност. Ето само няколко примера за текстове, които сюжетират около „похитени деца“: похитени, в смисъл грабнати от чуждоземци, чуждоверци: „Нешастна фамилия“, където похитена от Джамал бей е Петя, сестрата на Влади; „Неда“ на Л. Каравелов, където похитена е не само Неда, но и друго българско дете, което впоследствие приема исляма; „Турски паша“ на Каравелов, където похитени са много деца, за които ще стане дума и нататък.

Като се основаваме на практиката на самото Възраждане, ще представим детето като *изгубено*, а не като *похитено*, защото така го вписва Възраждането в текстовете, познати на цялата нация. Да си спомним например „Изгубена Станка“ – повестта, в която „*изгубеността*“ е важна, но не само във физическия план на похищението, но и в оригиналните ѝ метафорични разчитания от възрожденца Илия Блъсков. Или пък „Изгубено дете, или Приключение весма приятно и полезно [...]“ на Кристоф фон Шмид – повест, преведена и побългарена от Христки Павлович, публи-

¹ Тази представа е оспорима, но това не е предмет на настоящия доклад.

кувана през 1844 г.², също и по-късно – 1870 г., но вече от отец Матей Преображенски³, която Възраждането познава в детайли.

Към вече установеното в книгата на Н. Аретов може да се добави и друг акцент, все още неизследван в научната литература, който тълкува „изгубеността“ на детето и в измеренията на *вътрешното* и метафоричното. Ако приложим и тази културна мяра, ще посочим, че „изгубено“ в повестта „Стана“ на Л. Каравелов е и Станиното дете, чийто живот е погубен от баба му, защото Стана го ражда извънбрачно. „Изгубено“ е и детето в „Сирото семейство“ на Л. Каравелов, защото е станало свидетел на избиването от турците на цялото му семейство, и макар че е оцеляло физически, то е *мъртво* вътре в себе си. „Изгубен“ е и Стоянчо от „Извънреден родолюбец“ на Л. Каравелов, защото е отце-и майцеругател и т.н.

Още един аспект на „изгубеното дете“ ще бъде изследван – с оглед на предрешените сюжетни развръзки – един аспект, вече тълкуван в книгата на М. Кръстева „Сюжетът в българските възрожденски повести“ (1995), който докладът надгражда в темата за „изгубеното дете“, останала встрани от проучването в книгата.

След това въведение се налага настоящият текст да конкретизира още повече изследователската си задача, която се състои в изследване на пътя *на* и пътя *към* „изгубеното дете“ в две от „руските“ повести на Л. Каравелов – „Турски паша“ и „Неда“ [включени в книгата „Страници из книги страданий българского племени“ от 1868 г. („Страници от книгата за страданията на българския народ“)]⁴. Предпочетени са именно тези две произведе-

² Вж. Изгубеное дете или Приключеніе весма приятно и полезно. На Немецкій язык исперво сложено на Французкій после преведено на Греческій, а сега от Греческаго на Болгарскій от Х. П. д.п.н.ч.н.н. Издание перво. Будим, 1844.

³ Вж. *Повѣсти на изгубено-то дѣте и Велисарія, военачалникъ-тъ на Иустиніана великаго* (преписахъ и поправихъ Матей Петровъ. Монахъ Сватопрѣображенскій въ Търновско окръжіе). Русчюкъ: Въ печатницата на Дунавската област, 1879.

⁴ Л. Каравелов прекарва в Русия времето от 1857 – 1867 г. „Турски паша“ и „Неда“ са писани и публикувани най-напред на руски език. Тези две повести, както и „Сирото семейство“, „Дончо“, „На чужд гроб без сълзи плачат“ и повестта „Българи от старо време“, са включени в книгата „Страници из книги страданий българского племени“ от 1868 г. („Страници от книгата за страданията на българския народ“).

ния, а не и някои от вече цитираните повести, защото метафоризацията на изгубеното дете тук е ярко сюжетно разиграна.

При анализа на повестите изгубеността на детето се отчита и като: *пряка*, с онова значение, което е заявено в Българския тълковен речник („Лишавам се от близък човек или от нещо ценно“ (БТР/ВТР 2015: 293) – „изгубено“ в случая е детето, грабнато насилствено от *другите* и отвлечено от *своите*; и *непряка*, като детето е изгубено *и в себе си*. Видно е, че темата дава широко поле за анализи. Това изисква да се уточни, че важен ще е пътят *на*, където ударението се поставя върху самото дете. Открити са три аспекта на изгубеността:

- *Първият* – **физическият**. Става дума за телесното преместване на детето от мястото на отвлечането му, през различните места, през които преминава пътят от родно към чуждо пространство. В този аспект не са маловажни и страданията на тялото.
- *Вторият* – **емоционалният**. Тук съществени са поведението и реакциите на всяко дете по време на пътуването: какви емоции изпитва; какви реакции се пораждат вследствие на поведението на похитителите.
- *Третият* – **духовният**, т.е. какви са отраженията върху децата, които ги променят *отвътре* в чуждата среда и как тяхната изгубеност променя живота им.

Фрагментът пък от заглавието „пътят към“ е отпратка, достигаща опита на близките да спасят отвлечените и да ги въдворят отново в родното пространство, който невинаги е успешен.

В повестта на Л. Каравелов „Турски паша“ „изгубените деца“ са четири, като три от тях са отвлечени едновременно от Гърново. Те са: **Найда** (това е калугерката, която след години ще разказва спомени от детството, когато са били отвлечени); **Божана** – съседка на Найда; по-късно Божана приема и името Изумбруда; **Стамен** – брат на Божана, който е преименуван на Хайредин. Отвлечена е и **Милка**, но това се е случило някъде другаде. **Физическият път** на децата преминава през Гърново, Едрене, Кръклизе (Лозенград), Цариград и Пловдив. По време на тези премествания в пространството те претърпяват множество страдания – отичат им краката, телата им са изподраскани, раните кървят.

„Бягството“ на Милка, която е и изнасилена, е в самоубийството. Другите три деца оцеляват, поне някои от тях живеят по-дълго от Милка. Така след години Найда, Стамен и Божана попадат и в Пловдив – мястото, където сюжетът кулминира и се стига до фаталната развръзка, защото именно тук се извършва кръвосмешение между брата и сестрата, които поради дългата си раздяла не се разпознават като родственици. Изгубеността в **емоционален план** е още по-съществена. Стамен преживява сложен вътрешен прелом, който преминава *от* силна неприязън и бунт към похитителите (тази негова непримиримост се проявява в опита му за бягство) *през* помохамеданчване и подмяна на името *до* припознаване на националната идентичност на поробителя. Стамен-Хайредин преживява и **духовен прелом**: вследствие на своята изгубеност той осъзнава, че отвличането му от турците е причинило и вътрешни загуби, разколебало е чувствително неговия Аз. В „Турски паша“ като че ли има и надежда, но тя е само привидна. Става дума за Найда, която, в отличие от Хайредин, отказва да промени името и вярата си. Но макар че успява да съхрани своята идентичност, нейната изгубеност я води до бягство в манастир и до книгите, които единствено я утешават. Отказът от всичко *земно* (и мирско) всъщност не я спасява, защото е изгубила онова, което е имала преди, при това – безвъзвратно. Ако има степени в изгубеността на децата, то Божана е тотално изгубена, тя не помни нищо отпреди отвличането, помни единствено придобитото име Изумбруда. Наказанията, които се стоварват върху нея, са най-тежките, защото нейният грях е най-непростим: тя ражда дете, заченото в инцест. Оттук нататък пътят е един – път без прошка, път в смъртта. Умира и детето ѝ; то също е *изгубено*, защото е родено вследствие на кръвосмешение. Именно така възрожденската култура наказва изгубените си деца заради отлъчието им от правилата на родовото и националното. Възраждането не мисли дали *са* или *не са* виновни „изгубените деца“, а само ги наказва. Затова и няма щастливи развръзки в сюжетите за изгубени деца, оригинално съчинение на възрожденците. Ако отново се върнем към схемата на Н. Аретов за мита за похитеното съкровище, в случая за похитените деца, ще подчертаем, че третият елемент (*българите полагат усилия, успешни или не, да спа-*

сят похитеното нещо), изведен от изследователя, не може да бъде открит в „Турски паша“. Път към „изгубеното дете“ тук не се осъществява – повествователят не споменава за опити на чичо Недко, стрина Недковица (родителите на Стамен и Божана) да потърсят децата си, не споменава също и за опити на Найдиния баща. Получава се обратното – вече порасналите деца решават да извървят пътя, който ще ги отведе при техните родители. Пътуването в случая е опосредствано (издирват се хора, които познават близките им, разменят се писма и т.н.). Родителите на похитените деца „ги изоставят“ в чуждостта не само защото се страхуват да извървят пътя към тях, а и защото отвличането на деца от чуждоверците предполага тежки последствия (изнасилване, от което се ражда дете със смесена кръв, или инцест, както е в случая с „Турски паша“ – все деяния, които културата на Възраждането, както и всяка друга култура, не припознава като приемливи). Културната представа, възплътена при трактовката на такъв сюжет, е: **българското е омърсено завинаги и не може да бъде измито, почистено**. Затова и родителите не търсят децата си. В тази ситуация сюжетът не може да завърши с щастлива развръзка – изгубените деца или ги наказват, или те се самонаказват.

В „Неда“ пък повествованието се води от гледната точка на вече възрастна жена – това е бабата, която някога, когато е била дете, е наблюдавала това, което читателят узнава от „разказа“ ѝ, разположен в координатната система „тук и сега“.

„Изгубено“ дете в повестта не е само Неда, а е и Хайше („припомних онзи ден, когато и мене изтеглиха из ръцете на моите братия и сестри; припомних си и онзи ден, когато и аз бях още невинна жертва и безгрешно ягне“ (Каравелов/Karavelov 1965: 530) – били са похитени от турците. И макар че Недината майка се опитва да измъкне детето си от ръцете на похитителите, т.е. този път е маркиран и като път, който води към „изгубеното дете“, развръзката отново е нещастна. Защото Неда е отвличена от друговерци, т.е. краят ѝ е предрешен и смъртта е неизбежна. Това е културен модел за нещастieto, което постига всички, които някога са били свързани с Неда. Така е, защото Възраждането разказва повести с *истински* сюжети, основаващи се на събития из реалния живот, а не такива,

които са *измислени* – заявил го е Васил Друмев в предговора на първата си оригинална повест⁵ (Друмев/Drumev 1860).

За да се открие последователността в мисловните и културните модели на Възраждането, което разказва за *изгубените си деца*, заемайки факти от самия живот, може да се приведе и друг пример. Българското възраждане познава и чужда повест, посветена на същата тема. Вече е цитирана в началото на настоящото изследване – „Изгубеното дете“ на Кр. Шмид. В книгата си „Немската литература в България през Възраждането“ (2001) Надежда Андреева подробно изследва рецепцията на този иначе „периферен“ в Германия немски писател, който обаче у нас е представен с многобройни свои произведения (Андреева/Andreeva 2001). Една от причините за популярността на повестта „Изгубеното дете“ на Шмид у нас през 19. век е щастливата ѝ развръзка. Шмид, в отличие от българските белетристи от същото време, е съумял да разиграе сюжет с „happy end“, защото го сътворява в Германия, където и културната, и политическата ситуация са различни, което прави избора му за сюжет с щастлива развръзка възможен. Затова и Август, изгубеното дете в повестта на Шмид, оцелява и става богат търговец, т.е. намира път и към себе си, и към света. Намира и майка си – една възможна чуждоземна история с щастлив край, която Възраждането не би могло да разкаже, но пък обича да я чете заради съдбата на *изгубеното-намерено момче* – една измислена история, преведена на български като компенсация за недостига от щастие в живота на *изгубените* чедата на възрожденската „Мати България“.

БИБЛИОГРАФИЯ

Андреева/Andreeva 2001: Андреева, Н. *Немската литература в България през Възраждането*. София: Кралица Маб, 2001. [Andreeva, N. *Nemskata literatura v Bulgaria prez Vazrazhdaneto*. Sofia: Kralitsa Mab, 2001.]

Аретов/Aretov 2006: Аретов, Н. *Национална митология и национална литература. Сюжети, изграждащи българската национална идентичност в словесността от XVIII и XIX век*. София: Кралица

⁵ Предговор на В. Друмев към „Нещастна фамилия“.

Маб, 2006. [Aretov, N. *Natsionalna mitologiya i natsionalna literatura. Syuzheti, izgrazhdashti balgarskata natsionalna identichnost v slovesnostta ot XVIII i XIX vek*. Sofia: Kralitsa Mab, 2006.]

Кръстева/Krasteva 1995: Кръстева, М. *Сюжетът в българските възрожденски повести (Моделът „нещастна фамилия“ в повестите на В. Друмев, И. Блъсков, Л. Каравелов)*. София: РИЦ Култура, 1995. [Krasteva, M. *Syuzhetat v balgarskite vazrozhdenski povesti. (Modelat “neshtastna familiya” v povestiite na V. Drumev, I. Blaskov, L. Karavelov)*. Sofia: RIC Kultura, 1995.]

ИЗТОЧНИЦИ

БТР/ВTR 2015: *Български тълковен речник, четвърто издание*. София: Наука и изкуство, 2015. [*Balgarski talkoven rechnik, chetvarto izdanie*. Sofia: Nauka i izkustvo, 2015.]

Друмев/Drumev 1860: Друмев, В. *Нещастна фамилия*. // Читанка <<https://chitanka.info/text/8369-neshtastna-familija>>, 21 октомври 2020. [Drumev, V. *Neshtastna familiya*. // *Chitanka* <<https://chitanka.info/text/8369-neshtastna-familija>>, 21 October 2020.]

Каравелов/Karavelov 1965: Каравелов, Л. *Събрани съчинения. Том първи – повести и разкази. Страници из книгата за страданията на българския народ*. София: Български писател, 1965. [Karavelov, L. *Sabrani sachievaniya. Tom parvi – povesti i razkazi. Stranitsi iz knjigata za stradaniyata na balgarskiya narod*. Sofia: Balgarski pisatel, 1984.]

Преображенски/Preobrazhenski 1870: *Повѣсти на изгубено-то дѣте и Велисарія, военачалникъ-тъ на Іустиніана великаго; Изгубеното дете; Повест на Велисарія / преписаль и поправиль Маттей Петровъ. Монахъ Свѣтопреображенскій въ Търновско окръжіе. Русчюкъ: Въ печатницата на Дунавската област, 1870.* [*Povesti na izgubeno-to dete i Velisaria voenachalnik-at na Iustiniana velikago; Izgubenoto dete; Povest na Velisariya / prepisal i popravil Mattey Petrov. Monah Svetopreobrazhenskiy v Tarnovsko okrazhie*. Ruschuyuk: V pechatnitsata na Dunavskata oblast, 1870.]

Шмид/Shmid 1884: Шмид, К. *Изгубеное дете или Приключение весьма приятно и полезно. На Немецкій язык исперво сложено на Французкій после преведено на Греческій, а сега от Греческаго на Болгарскій от Х. П. д.п.н.ч.н.н.* Издание перво. Будим, 1844. [Shmid, K. *Izgubenoje dete ili Priklyuchenie vesma priyatno i polezno. Na Nemeckiy yazyk ispervo slozheno na Franczykiy posle prevedeno na Grecheskiy, a sega ot Grecheskago na Bolgarskiy ot H.P. d.p.n.ch.n.n.* Izdanie pervo. Budim, 1844.]